

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԻՆԻՒՐ

Այս վերնագրով տպված է հետևեալ յօդուածը „Journal d'Orient“ վիճնայի լրագրի մէջ:

Այս միջոցները, որ գործ դրեցին մեր ձայնը խնդրելու համար, մեզ չեն արգելի անցագրար կրկնելու թէ օսմանան կառավարութիւնը կարծես ինքն է աշխատում կորցնել հայերով բնակված նահանգները, քիւրդերին քաջաբերելով, թէ ժամը հասն է, երբ հարկաւոր է գործ դնել եւրօպայից անհրաժեշտ ծանաշված բարենորոգումները Հայաստանի մէջ, և թէ Բ. Դուռը ուրիշ ելք չունի, բացի Հայաստանը այդ վերանորոգումները մտցնելու, եթէ չ'աչէ կամենում այնպիսի հետեւանքներ անել բերել, որոնք կը ստիպեն հայերին որոնել և գտնել իրանց փոխութիւնը օսմանան կայսրութեան հովանաւորութեանց դուռը, քանի որ թիւրքաց կառավարութիւնը ինչպէս երեւում է, չունի ոչ կամք, ոչ գործութիւն պաշտպանել իր հպատակ հայերի կեանքը և կայքը ինքնապաշտան մահմետական ցեղերի արշաւանքների և տեղական պաշտօնականների կամայականութեան դէմ:

Մենք անդադար կադաղակնք քիւրդերի մասին, մինչև որ եւրօպան վերջնականապէս չը կարողանան ու չապահովագրեն հայերի դուռները Թիւրքիայում, նոյն իսկ Բ. Դուռն գործակցութեամբ, եթէ սա խելացի կը գտնուի, բայց առանց նրա օգնութեան, նրա կամքին հակառակ, եթէ Բ. Դուռը չը կամենայ ծանաշել և հասկանալ որ իր շահն է պահանջում չը յարուցանել նոր յուզումներ ու դժգոհութիւններ արեւելեան խնդրի վերաբերութեամբ, որի արդեւանքը կը լինի, ինչպէս 1878 թ. ից յետոյ, Սուլթանի այլմեան երկրներին մէջ նոր ինքնավարութիւնների հիմնելը ազգային սկզբունքին համեմատ:

Այդպէս „Journal d'Orient“ հրատարակում է Կիւրքեքերի նպիտակույն փոխարէն:

գեղերի ուսումնարանը և արուեստակերթ զբոսը և թէ արդեօք այդ երկուքը միասին բաւականացնոյ՞ն զարմանալի են տալիս մեզ մեր վերածննդեան գործին անհրաժեշտ համարած պայմանների իրադրութիւնը թէ ոչ:

Ան գլխաւոր հարցը Արդ, ո՞վ այն տեսակ է հասկանում, թող յայտնէ, բայց բարգաւաճապէս կրկնել մի ազգ մենք այն տեսակ չենք կարող հասկանալ, եթէ ոչ՝ կրկնել նորան այնպէս, որպէս նա ուսումնարան թէ՛ արդեօք, քաղաքացու պատմութիւնները վաշտելու իր ընդունակութիւնները բազմակողմանի կերպով զարգացնէ: Մեր խօսքը Տաճկա-Հայաստանի վրայ լինելով, մեր ստանձն, թարգմանած տաճկա-հայկական հանգամանքները միայն, պիտի նշանակուի կրկնել հայ մանուկին այնպէս, որ նա մի անդրդուրի ձգտում ունենայ քաղաքացի լինել: Այսինքն քաղաքացու պատմութիւնը ձեռք բերելու իրացողութեան կողմից միայն լինել չ'ապահովում համար, որ այդ քաղաքական պատմութիւնները Տաճկա-Հայաստանի ինքնավարութեան իրաւունքներին միասին կարելի է միայն ընդգրկել, ուստի վարանել պէտք է արդեօք պահանջելու, որ ինչ ձեւերով և ոգեւորութեամբ լինելով կրկնել մեր հայկական սերունդը, նորա քաղաքական ոգին զարթոնեցնելու համար հարկ անհրաժեշտ է մի կողմից՝ արժարժել նորա մէջ Տաճկա-Հայաստանի ինքնավարութեան զարգացումը, իսկ միւս կողմից զարգացնել նորա մէջ այն ոյժերը, որոնք այդ զարգացման յաղթանակեան պայմաններն են՝ մատուր և կրթութիւն, ֆիզիկական ոյժ, քաջասրտութիւն և անտեսական ոյժ և այս վերջին հինգ պայմաններով, նախ՝ որ հայը Հայաստանում սիրով մնալ կարողանայ, երկրորդ, որպէս զի հայը իր դրացիներին անտեսական ան-

պա նախարանցի նամակի թարգմանութիւնը, որ սա տպել է «Stamboul» լրագրի մէջ: Թող այդ նամակը, աւելացնում է վիճնայի ֆրանսիական լրագիրը, մի նախազգուշութիւն լինի գործին մէջ շահ ունեցող բոլոր մարդկանց համար:

Մենք իմացանք, ասում է սրբազանը, որ այդպէս անուանված քիւրդ թէ՛քերը, ոչ թէ՛ լուսաւ աւազակները, Կիւրքեքերը, ինչպէս, մնալ Վ. Պօստում հրայք պնդում են թէ անիրաւացի կերպով դատապարտված են Արանիայի մէջ աքսորանքին, որովհետեւ նրանք մեղաւոր չեն և կուգնային ծանաշել իրանց մեղադրութիւնը, որպէս զի ապացուցանելով իրանց անմեղութիւնը, վերադառնան իրանց հայրենիքը: Բայց եւ զիտեն թէ այդ քիւրդ աւազակների քննութիւնը և նրանց արտաքին դատապարտելը կատարվեցաւ Արբէլի փաշայի կարգադրութեամբ: Իսկ այդ աւազակների մեղադրողը ևս իմ կել և ևս ստույգի նրանց գործած բարբարոսութիւնների մասին անհիշելի պաշտոյցներ, թէ Բ. Դուռն և թէ հայոց պատմաբանքարանի հետազոտելով: Այդ հետազոտելիք մինը ունի ինն ստորագրութիւն քրիստոնէայ այլ և այլ դատարանների կողմից: Եւ նոյնպէս այդ գործի մասին գիտուցում ենք ուղարկելու Ներսէս սրբազանին: Այդ ժամանակ Բ. Դուռը, գործի այդ տեսակ դրութեանը վերջ տալու համար, ուղարկեց Արբէլի փաշային Կիւրքեքեր, որպէս իրագործի: Արբէլի փաշա այնքա և խղճմուտուր կերպով կատարեց իր յանձն առած պաշտօնը Կիւրքեքերում, որպէս և կողմնեցաւ մի յանձնաժողով, որ բաղկացած էր նահանգապետից, Կիւրքեք-փաշայից, Էրզրումից, իրագործ պաշտօնայից, տեղական խորհրդի անդամներից և երկրի կրօնական գլխաւորներից: Այդ յանձնաժողովը ստուգեց քիւրդ աւազակների բոլոր բարբարոսութիւնները և կայացրեց դատաճիւր: Արբէլի նրանց աքսորելու մասին, նրանց ներկայութեանը երկրը վերջնականապէս մաքրելու համար: Եթէ այդ քիւրդերը անմեղ էին, ի՞նչպէս կարող էր յանձնաժողովը

հրաժեշտ կերպով գերազանց, նորոգ՝ որպէս զի ամեն տեղ ցրուած հայերին ապագայի համար ոչ թէ միայն ազգայնութեան, այլ և դրական հիման վրա կարելիութիւն տրվի իրենց բուն հայրենիք վերադառնալ, չորրորդ՝ և որ շատ կարեւոր կէտ է, տաճկահայ գիւղացիներին սեպակաւորութիւն ունենալու կարելիութիւն տալ այն տեղերում, ուր տաճիկը հողային սեփականութիւնը իր ձեռքն ունենալով, հայերին իր կախման մէջ է պահած, իսկ հինգերորդ՝ վերջապէս ապահովելու մեր հայ ազգաբնակչութեան ձեռքերին Հայաստանի արդիւնները եւրօպական ազգազգայ գաղթականների և կապիտալիստների դէմ, որը այնքան հեռու չէ, որքան շատերը գուցէ իրենց երեսկայել կարողանան:

Եթէ ընթերցողը համաձայն է մեզ նա այս բոլոր կէտերի վրայ, դէպի հարցի, որպէս տեսնում էք, ոչ այնքան հասարակ լուծումը մի համարեալ թէ վերջնական բայց ևս պիտի արած համարել:

Կը տայ մեզ, որպէս արդէն անուանեցինք, հոգեկիրթ ուսումնարանը այդ բոլոր արդեօք միասին այդքան խոտանալու գերմարդկային համարձակութիւն պէտք է ունենալ: Եւ արուեստագիտութեան ուսումնի միակ այդ բոլոր պահանջմունքներին նմանապէս չէ կարող բաւել, այդ ակնթիւն է և ապագայից անկախ: Բայց նրանցից իւրաքանչիւրը լրացնելով այն ընդհանրութեան մի որոշ մասը՝ այդ երկուքը ևս անուարձալի կերպով մեր ազգային վերածննդեան գործին կարեւոր պայմաններ պիտի նախարել: Արդեօք այս բանի մէջ հաստատ համոզվելու համար աւելի զօրեղ պապացոյցներ են հարկաւոր. մեր չենք կարծում:

Այս մեկնութիւններից յետ, անտեղի չէր լի-

անդադար կերպով աքսորել նրանց: Միթէ Արբէլի փաշան իր յանձն առած պաշտօնը կատարելու համար չը վերաճարկեցաւ նախ մտաշիւթիւնն ստանալով, յետոյ նահանգապետ նշանակվելով Սփալում և ապա Սպարթիում և վերջապէս արտաքին գործերի մինիստր դառնալով: Եթէ այդ լուսաւանքը անմեղ էին, ի՞նչպէս նրանք չը կարողացան արգարտելով մինչև որ Արբէլի-փաշան իր ձեռքում կառավարութեան զեկը բռնած ունէր: Կառավարութիւնը չը պէտք է մոռանար, որ իրանց երկրի վերադառնալ, այդ քիւրդերը կրկնակի վրէժի կը հանեն քրիստոնէայ ժողովրդից: Եւ ասելի և կրկնում եմ որ ևս ինչ յայտնում եմ նրանց մեղադրողը, ևս Կիւրքեքերի առաջնորդ լինելով, լաւ տեղեակ եմ նրանց գործած անիրաւութիւնների մասին: Եւ պատուաւոր է ներկայանալ ամեն տեսակ դատարանի առջև Արբէլի փաշայի ներկայութեամբ, այդ քիւրդերի մեղադրութիւնը ապացուցանելու համար:

Այդ քաջասիրտ արեղայն նամակը, ինչպէս ասում է «Ժուրնալ դ'Օրիան» լրագիրը մի կատարեալ յայտնութիւն է: Փոխարէն սրբազանը ազիւ և քաջ մարդ է: Մենք հրատարակեցինք, աւելացնում է ֆրանսիական լրագիրը, որ Վ. Պօստի գեղարկութիւնը և լուսաւորված եւրօպան կը լսեն նրա ձայնը:

Բամազանը վերջացած է, շարունակում է Վիճնայի թերթը, Տրոստը և Ուլիստն անգլիական հիւպատոսները արդէն ներկայացրին իրանց գեղեցումը լուրջ Կիւրքեքերին և հրատարակում են որ այդ գեղեցումն մէջ մեղադրանքներ կան, որոնք նոյնպէս ծանրաշիւթ են, որքան 1876 թ. Դուռնայի աջ ափում կատարված անցքերի մասին մեղադրանքները: Բ. Դուռը պատահանաւոր է այդ գեղեցումների համար, բայց և եւրօպան պատասխանատու է նոյն գեղեցումների համար, քանի որ նա ստորագրել է Բերլինի դաշնագրի տակ և նա պարտաւոր է առանց յապաղման իր բարձրագոյն կամքը յայտնել սուլթանին, որպէս զի սա հասկանալի վերջապէս թէ Հայաս-

տանի մէջ բեֆորմների անպապա իրագործել մի անհրաժեշտ պահանջ է:

Անգլիան խօսեց, Ռուսաստանը իր պահանջները յայտնեց, Իտալիան նոյնպէս, այսինքն հերթը ֆրանսիային է պատկանում, ասում է „Journal d'Orient“ լրագիրը, ֆրանսիային, որ իրաւունք չունի լսել այն պիտի որ հարցի մէջ, որտեղ քաղաքակրթութեան և մարդասիրութեան վեճ չա-

հերթաւ պատրիարքը, հայոց քաղաքական զուգը, ազգի ընտրվածը իր կոչման բարբարոսեան վրա է կանգնում: Ներսէս սրբազանը միացնում է իր մէջ քաղաքացիական քաղաքակրթութիւնը, որ պահանջում է ճշմարիտ օգնութիւնը, բարձր մտաւոր զարգացումը, որ փրկութեան ծանապարհներ է բաց անում և միջոցներ է գտնել տալիս, և ողու այն ոյժը, մեղմացած գգուշութեամբ և քաղցրութեամբ, որ ընդհանրաբար մոհամարներին, մի և նոյն ժամանակ ոգեւորում է թոյլիւրի: Ներսէս հաստատում է և յոյս ունի այն հաստատելու, որ ընդունակ է տեղափոխել սուրբ և բացառիկ գերեզմանների գոնիւրը:

Իր հետեւեալ համարներում „Journal d'Orient“ լրագիրը խոստանում է նախ մի յօդուած տպել հայոց խնդրի մէջ տիրապետող մի քանի բացառական հայեացքների մասին և յետոյ ծանօթացնել իր ընթերցողներին Կիւրքեք Արծրունու երկու գաղափարներին հետ և այդ գաղափարների զբլխաւոր կէտերի մասին իր սեփական գիտողութիւններն անի:

ԱՆՔԻԼԱ

Անգլիական 8-ին Ուլիսթի իշխանը ներկայ էր Լիվերպուլի մէջ մի նոր նաւահանգիստի բացման հանդիսին, որ նոյնպիսի շքեղութեամբ կատարվեցաւ, ինչպէս և Գոթիկէթի մէջ: Անգլիական նաւահանգիստներ և պահեստների այդպիսի ընդարձակումը ապացուցանում է, որ անգլիական ա-

բայց ուսումնարաններ հիմնելով ինչ կը նպաստէ Միացեալ ընկերութիւնը, չէ որ լազգային կրթութեան բաւերը բոլոր լրագիրներին, ակունքներ և փողոցների նշանաւորն է գործած: Արդեօք այդ ուսումնարաններում աւարտած գիտութիւնները իրենց մէջ պիտի բովանդակեն ազգային կրթութեան ստանձնած բանը, թէ այն կրկնել պիտի նաև մի այլ բան նշանակէ, քան թէ մի կր գիտութեան: Կրկնել նշանակում է ուղղութիւն տալ, ուստի կրթութիւնն առ չ'ընդհատում միայն նրա տանց ուղղութեան: Արդ, ինչ կայ ոչ մի անհրաժեշտ կերպ, որ ուսումնարանները լինեն առանց մի որ և է յայտնի ուղղութեան, ամեն երկրում ազգային ուսումնարանները ենթարկված են մի սրբազան, որը ծնունդ է մի որ և է սիստեմի և որի գործադրութեան ազգի գաւառը տառնում է իր ժամանակաւոր ընդհանրապէս, իսկ մասնաւորապէս իր երկրի, իր հայրենիքի պահանջներին համեմատ թէ գիտութիւնը և թէ կրթութիւնը, այսինքն ուղղութիւնը, հոգին, իրանց մի տաճկա-հայկական հայրենիքի ամենազգաւոր պահանջներն են՝ նորա քաղաքական վերածնունդը, ուստի չէ որ հարկաւոր է, որ մեր ուսումնարաններին սիստեմը, սրբազանը այդ գլխաւոր զարգացման ծագած լինի: Մենք տեսնեալով, թէ իր որ մասով հոգեկիրթ ուսումնարանը պիտի մասնաւորեալ այդ զարգացման վերջում, և որովհետեւ մեր նպատակը չէ ուսումնարանական հարցը իր ամբողջականութեամբ բնական ուստի մենք կը բաւականանաւ միայն քննելով, թէ որ աստիճանի Տաճկա-Հայաստանի ուսումնարանը համապատասխանում է այդ երկրի կարգաւորման միայն հետեւեալ պայման-

Ի նկատի առնելով մեր ազգային շահերի ամբողջութիւնը, մենք կը վստահանաւք կարծելու որ ոչ թէ միայն անտեսական հարցի, աւելի, այդքան ոչ զարթոնել գլխաւորն է (փաշա) և պատուի նորա զարթոնելուն, այլ, և այս գուցէ շատերի անտապաւել թվի, ինչի մէջ մենք նմանապէս հաստատութիւն պիտի գտնենք, այդ նոյն իսկ հոգեկիրթ ուսումնարանների հարցի լուծումն է: Ուսումնարաններ հիմնել—խօսք չը կայ, նոյն մի այդ փաստը որ մեծ բան է